

— Ha a mai magyar értelmiség gondjairól, győrtő kérdéseiről beszélgetünk, nem hagyhatjuk szó nélkül a válságtünetek között, mint alapvető okot, értékeink fellazulását, a régi, megcsontosodott értékek repedeztségét, az új értékek bizonytalan artikulálódását. De hát egyáltalán mit tekintünk értéknek?

KRISTÓ GY.: Ez roppant lényeges kérdés, az értelmiség megítélésének is egyik legfontosabb megközelítési lehetősége. A 19. század első felében, a korai kapitalizmus időszakában alakult ki az a vélekedés, hogy az érték a fizikai munka által testet öltött produktum. Ez a fizikai munka központú szemlélet, a konkrét, megtestesült, kézzelfogható, fizikai munka által előállított érték később kiszakadt a történelmi fejlődésből és önálló életet kezdett élni. Úgy gondolom, hogy manapság nagyot hibázunk, ha nem mészünk ki ebből a csapdából. Ha azt hisszük, hogy érték csupán az, ami konkrét fizikai munka nyomán ölt testet. Hallatlanul anakronisztikus jelenségnek tartom, hogy mai társadalomban is mesterséges vízválasztó az úgynevezett produktív illetve in produktív tevékenység. A világ egyik fele már bebizonyította, hogy az új értékek döntő többsége a szellem nyomvonalán végigfutott munka eredménye, gondoljunk csak az elektronika, a számítástechnika, a robotok világára. Ennek véresen komoly társadalmi vonatkozásai vannak, melyekkel ideológiáinknak szembe kell nézni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a múlt század elején, az izmosodó kapitalizmusban a társadalom döntő elemét a városokba özönlő nagy számú munkásság alkotta. Szociológiánk egyik fő kérdése lehet, mennyire mutatója egy ország fejlettségének például az agrárpénzesség számaránya, illetve a klasszikus értelemben vett fizikai munkásság változó létszáma és munkájuk részesedése. S ezen a ponton szeretném nyomatékosan hangsúlyozni: az értelmiségnek nem elég pusztán gondolkodni. Hallatlanul korszerűtlennek tartom az értelmiségértelmezés leszűkítését a filozófus fogalmára. Az értelmiség anyagi és szellemi javakat egyaránt létrehoz, de minden esetre olyan szellemi eredményeket, melyek közvetlen hatással vannak az anyagi javak előállítására. Hadd emlékeztessék Gyarmati akadémikus kedves példájára, hogy a milliókat kereső popének nem tudta volna meghódítani a hatalmas stadionok közönségét, ha az akusztikusok nem hozzák létre az óriási teljesítményű erősítőket; vagy hogy tudomány nélkül agrártermelésünk még ma is hunkori „nívón” állna. Az értelmiségtől elválaszthatatlan értékteljesítő készség miatt nem lehet többé mesterségesen szembeállítani a munkát az értelmiséggel. Alapvetően téves az a nézet, hogy a munkás hozza létre az értékeket, az értelmiség pedig voltaképpen elősködik.

— Azt hiszem, ezzel az okfejtéssel mindannyian egyetérthetünk. Ennek figyelembevételével is lényeges az a kérdés, hogy miként nézzünk szembe azokkal a jelenségekkel, melyeket egykor, évtizedeken át stabil és szocialista értékeknek tartottunk, mára hitelüket veszítették, kiüresedtek, visszajára fordultak? Azaz az egyre bonyolultabb, instabil értékek között miként navigáljunk?

VENETIANER P.: Úgy gondolom, a szelektálás során nem szabad elfelejtenünk, hogy vannak valódi és évezredek óta stabil emberi értékek, másokról viszont kiderült, hogy vagy homokra épültek, vagy pedig szemfényvesztések áldozatai lettünk.

— Sokszor megkérdőjelezzük az úgynevezett örök emberi értékeket, s gyakorta emlegetik, hogy a katolikus egyház tízparancsolata ma is jórészt érvényes lehet.

KRISTÓ GY.: Egy egyházi férfiú említette nekem, hogy a tízparancsolatból az első három elhagyva a többi minden további nélkül érvényesíthetnénk minden emberre. Ha már az úgynevezett örök emberi értékek kerültek szóba, én ezek körébe sorolom mindenekelőtt a humanizmust. Akik ebben a társadalomban élnek és jövőjéért aggódnak, azoknak az egyik fokmérője ez.

BESZÉLGETÉSEK AZ AKADÉMIAI KLUBBAN (2)

„A mindenséggel mérd magad...”

Második találkozásunk témájául az érték-problematikát választottam. Az értékvesztés, értékzavar, értékbizonytalanság kérdéseit. S az új értékek teremtésének esélyeit, lehetőségeit. A beszélgetés résztvevői: Csáky Béla,

a matematikatudomány doktora, Kristó Gyula, a történettudomány doktora, Sonkodi Sándor, az orvostudomány kandidátusa és Venetianer Pál molekuláris biológus, akadémikus.

Csak hogy sok elv, szép idea gellert kapott, szólamává vált. Mint például a szabadság. Együtt énekeltük, „Nincs a földön gazdagabb, szebb ország, minden ember érzi, hogy szabad...” Aztán egyre szorjtozban éreztük a szabadság különböző dimenzióiban a kiteljesedés hiányát vagy fékhatásait. Vagy: meg tudta-e őrizni a szocialista társadalom a maga humanizmusát? Ide sorolom az adott szó becsülését. Magyarországon ezt mintha elfelejtették volna. Ha valaki azt mondja: Á, a világ legtermészetesebb dolga, hogy másnap B-t mond. Ha valaki A-t mond, s azt hárman hallották, egyik biztos, hogy B-t, a másik C-t, a harmadik D-t ért és ad tovább. Az adott szónak olyan értékcsökkenése következett el, ami általános emberi értékvesztésünknek is meghatározó eleme. Ezeket az alapkérdéseket világosan külön kellene választani bizonyos talmi jelenségektől.

CSÁKANY B.: Korábbi történelmi ismereteinkből tudhatjuk, hogy az értékvesztés nem mai fogalom. Azokat az értékeket, amelyeket a papság hirdetett, maga a papság nem vette komolyan. A mi viszonyaink között elfogadhatjuk József Attila öt követelményét: „ehess, ihass, ölelhess, alhass / A mindenséggel mérd magad”. Az első négyet mindenki komolyan vette, sőt társadalmi méretekben harcoltunk is értük. Az ötödik, az, hogy az emberiség, a mindenség lehet csak az etikai mérce és minden értékmérő a szubjektum és a közönség számára, már kevésbé látszott fontosnak. Ennek a következménye, hogy az emberek hitvilága kiüresedett. Bizonyos, hogy új hitet kell teremteni, valószínűleg az értelmiségnek, mert ez az egyetlen társadalmi réteg, mely tömegesen képes lehetne a példamutatásra. Azok az emberekre vár ez a feladat, akik kritikusan gondolkodók, szellemileg szabadok, erkölcsileg bátrak. Figyelmetekbe ajánlom Ajtmatov új regényét, a Vesztőhelyet, melyben egy kicsapott papjelölt a huszadik századi új istenfogalom megteremtésén gondolkodik...

VENETIANER P.: Rendkívül fontosnak tartom az időtényezőt. A reakcióidőt. Az elmúlt öt évre tehető az az időszak, amikor rohamosan romlott az ország gazdasági helyzete, vele együtt romlott a lakosság közérzete. Ugyanezt az öt évet szemlélhetjük úgy is, hogy a hatalom, a politika jó néhány dologban kedvezett az értelmiségnek. Növekedett szabadságérzete, táguult mozgásteret, jótékonyan befo-

lyásolta mindezt a Gorbacsob-jelenség. És furcsa módon engem ez tölt el aggodalommal. Hogy ezek a pozitív lépések megkéstettek. Ha tíz évvel ezelőtt lett volna bátorság ezeket megtenni, nem itt tartanánk. Mintha a vezetés minden lépés megtételével túl sokat várna, s közben lejár fölötté az idő.

— A magyar társadalom történetének egyes meghatározó jellemzője-ként szokás használni a megkéstettség, a lépéshátrányt, s ebből adódó kapkodást, idegességet, improvizatív döntéseket, erón felüli igyekezetet.

CSÁKANY B.: Biztos vagyok abban, hogy a jelenlegi helyzetben sokkal kisebb hiba elhamarkodott döntéseket hozni, mint ülni a babérokban.

SONKODI S.: Számos példával rukkolhatnánk elő, hogy a hazai értelmiség miként jelzett, figyelmeztetett, reagált időben a veszélyekre, a változtatás fontosságára. S az is sokszor bekövetkezett, hogy a hatalom nem vette komolyan ezeket a figyelmeztetéseket. Ha a politikai vezetés és az értelmiség között folyamatos, rendszeres és kölcsönös bizalom alapulna a viszony, a reformpolitika, mely éppen húszéves, nem került volna annyiszor hullámvölgybe. Nem kellett volna annyiszor hirtelen a fékre és hirtelen a gázra lépni. Mintha nehezen fogadnák el az értelmiség ajánlatát: lehet rá számítani, fontos lenne rá támaszkodni.

VENETIANER P.: Egy friss példát arról, hogy ez az igény létezik, de a régi mechanizmusok működnek. Fekete János, az MNB első elnökhelyettese nyilatkozott a magánimport-leállításról. Felfigyeltem egy áruklódó mellékmondatára: „Bizzuk talán a döntést az államra” — hártott el egy kérdést. Pedig ennek a szemléletnek köszönhetjük bajaink jelentős részét. Úgy tűnik, ez még ma is működő reflex.

— Az ösztintéltenség is hézagokat üt a hatalom és a lakosság között. A dokumentumok lekerékítettek, kilüszögöztak, s ezzel a bizalmatlanságot erősítik. Mint ahogy az említett mondatok is inkább elbizonytalanítják az embereket a glasznoszty hangoztatása ellenére.

KRISTÓ GY.: Ami a lekerékítettséget illeti, okai az utóbbi harminc év nyílt konszenzus-törekvéseire vezethetők vissza, mely egy hosszú politikai kurzus vezérszava volt. Teremtünk és deklarálunk lépten-nyomon ösztönei-nemzeti egységet! Ez szükségszerűen vonta maga után a lekerékítést, hiszen sok helyen véleményezték az anyago-

kat mindenütt tettek hozzá és vettek el belőle egy kicsit, általában olyan pontokon, mely érdeket sértett. Ez a politika 1956 után zseniálisan bizonyult: aki nincs ellenünk, az velünk van. Azt hangsúlyoztuk, amiben egyetértünk. Ahhoz a politikához sikerült is felvonultatni a magyar társadalom jelentős hányadát: bár nem hiszem, hogy 9,8 százalékát. Magánemberként jutottam arra a következtetésre, hogy gondjaink egy része onnan eredeztethető, hogy nem fedeztük fel magunknak újra a gyakorlat szintjén azt a tételt, miszerint az ellentétek hajtják előre a társadalmat. Amit a múltra nézve tökéletesen bizonyítottunk. Csak hogy hatalomra jutásunkkor elfelejtettük saját gyakorlatunkban alkalmazni, s helyette ösztönei nemzeti egységet erőltettünk. A példák folytathatók. Gondolkodásunkban és történelemszemléletünkben tökéletesen érvényesítettük, hogy a gazdasági alap a meghatározó. Érdekes módon csak a saját korunkig, hiszen a magyar gazdaság nem tegnap vált rosszá. Mindannyian ismerjük, hisz lecke-ként tanultuk az állam elhalásának doktrínáját. S mit tapasztalunk ma? Soha ilyen virulens nem volt az állami beavatkozás, ilyen hihetetlenül bonyolult a jogi szabályozás. Ismét rosszul alkalmaztunk egy tételt, a tagadás tagadásának törvényét, s elhittük, hogy a nagyon erős kapitalizmussal mellettünk-ellenünk immár ösztönei államává válhatunk. Ezeket a törvényeket tanul-tuk, tanítottuk, de egyszerűen elmulasztottuk a saját korunkban érvényesíteni. Tehát az ösztönei nemzeti egység helyett adtuk a rész-ellentéteknek nagyobb kifizetési lehetőséget, elhittük, hogy a Horthy-korszak lenézett gazdasága a szocialista injekcióktól egyszerre teherbíró gazdaság lehet, hogy a primitív osztály nélküli társadalmakból az osztálytársadalmak hosszú időszaka után egy ugrás elég egy magasán szervezett osztály nélküli társadalomhoz.

CSÁKANY B.: Vajon mit szőtt volna mindehhez néhány évvel ezelőtt Leonyid Iljics?

KRISTÓ GY.: Pontosan erről van szó. A felelősség egyetemlege-sebb, s igazságtalanok lennénk, ha mindezt az 1956 utáni vezetés nyakába akarnánk varrni. Am ha a korlátokat nem is tudtuk áttörni, a tétel akkor is igaz. A jó elvek körültekintő alkalmazása helyett a pillanatnyi hatalmi érdekek determináltak használatukat. Sajnos, túlságosan komolyan vettük azt is, hogy egy történelmi cezúra után gyökeres új

kezdődött. Pedig éppen a társadalmi törvények érvényesülési vonatkozásában nem lett volna szabad ezt hinnünk.

SONKODI S.: Az értékek bebecsülése és érvényesülése néha hétköznapibb terepeken is jelen van. Elmondhatom, hogy talán nemcsak nálunk, de a kelet-európai országokban is általános az a torzulás, hogy a kutatók, tudósok, értelmiségiek idejük és energiájuk jelentős részét arra kénytelenek fordítani, hogy magukat adminisztrálják, létrehozott értékeiket menedzseljék, versenypesséjüküket igazolják, bizonyítsák. Nyugat-Európában a produkció önmaga menedzsere. Nincs arra szükség, hogy mellé álljon sok-sok fórumon létrehozója. Nálunk ez olyan méreteket kezd öltetni, hogy immár maga a produkció látja kárát. Az értéket hordozó produkcióknak önmagának kellene helytállni, vállalni a próbát a nemzetközi összehasonlítással.

— Melyek lehetnek azok a módszerek, amelyekkel a megcsúfolt, de igaz értékeket ismét el lehet ismertetni, népszerűsíteni, bizonyítani?

KRISTÓ GY.: A kérdés: miként lehet a mai erkölcsi válságból kilábalni? A történelem rengeteg receptet kínál, hiszen nem ez a világ első nagy erkölcsi válsága, s eddig még valamennyi megoldódott. A történelem tanulsága, hogy megtalálja a módját az erkölcsi válságokból való kilábalásnak a megsemmisüléstől a megváltozásra át a megtisztulásig.

VENETIANER P.: Nem segít sem a prédikáció, sem az állásfoglalás. A gazdasági folyamatokban kell elindulnia egy olyan pozitív változásnak, mely kihat az általános erkölcsi értékekre is. Például vissza kell adni a tanulást és a munka becsülését, ennek pedig nagyon is gazdasági természetűek a mozgatórugói.

KRISTÓ GY.: Aláhúzom, amit mondtál, s újra hangsúlyozom, a munkának vissza kell kapnia becsülését. Csak a munka lehet az alapvető fokmérő. Sajnos, ma ennek a jól végzett munkának van a legkisebb értéke. Társadalmunk nem értékorientált, sok-sok álértéket preferál, példák sorával bizonyíthatnánk, bizonyos helyeken mennyivel fontosabb a jó összeköttetés, a vadászársági tagság, mint a szakértelem, a becsület, a tisztesség.

VENETIANER P.: Változatlanul állítom, nem elég az értékek világos megfogalmazása, ha nem párosul a politikai és gazdasági mechanizmus reformjának következetes folytatásával.

KRISTÓ GY.: Marxista történelemszempontból állítom, hogy noha társadalomban az anyagiak az elsődlegesek, a világ elvek szerint rendeződik. Tehát vezérlő elvekre van szükség. Ezt én egy ismert verssorban látom: „Itt nem boldogul más, csak aki alkot, aki munkás.” Pillanatnyilag a helyzet visszas, egyre kevésbé boldogul az, ki keményen dolgozik, hisz ügykedéssel, a munkavégzés látszatával előbbre lehet jutni. Ismét rendező elvnek kellene tekinteni a munkát, s megítélésem szerint ez méltó a szocialista társadalomhoz.

Kevés dolog sült el rosszabbul, mint az ötvenes évek emlékeztető szlogenje, mármint „A munka nálunk becsület és dicsőség dolga”. Helyette a már említett Juhász Gyula-sort ajánlom. „Itt nem boldogul más, csak aki alkot, aki munkás”. Hasonlít az előbbire, csak hát azt a mozzanatot is tartalmazza, hogy a munkát — érdeme szerint — meg kell fizetni. Ez azért szimpatikusabb — túl azon, hogy költői —, mert a boldogulásba beleérthető az anyagi és erkölcsi boldogulás egyaránt. Természetesen nem az öncélú, hanem a társadalmilag hasznos munkára gondolok.

CSÁKANY B.: Ha azt az arkhimédészi pontot keressük, ahonnan a mai nehéz helyzetből kilábalhatunk, ahonnan lábunkat megvetve mozdítani lehet a társadalmat, akkor két-szertelen, hogy az a pont a munka. A társadalomhoz hozzáadott érték jelentheti az emberek megítélésének alapját, mely értékteljesítő láncraketát indíthat el, s mely nemzeti méretekben segítheti egyéni és közös boldogulásunkat.

